

PIEMIŅAS TĪKLOS

Mārtiņš Mintauris, *Dr. hist.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Jautājums par pagātnes notikumu rekonstrukcijas iespējām vēsturnieka darbā būs aktuāls vienmēr – tas radās 19. gadsimta vidū līdz ar vēstures zinātnes tapšanu Eiropā un ir saglabājis savu nozīmi līdz pat šai dienai cauri visām pārmaiņām, ko piedzīvojuši vēstures zinātne ceļā no pozitīvisma līdz postmodernismam un vēl aiz tā nosacītajām, ne vienmēr skaidri saskatāmajām robežām. Būtiska loma vēstures zinātnes attīstībā kopš 20. gadsimta otrās puses ir diskusijām un pārdomām par fenomenu, kam dažādi autori devuši atšķirīgus, tomēr saturā līdzīgus nosaukumus: vēsturiskā atmiņa, kultūras atmiņa vai sociālā atmiņa. Mūsdienās kā vēsturnieku, tā arī viņu darbu lasītāju vidū jau ierasta kļuvusi atziņa, ka pagātnes izpētē vienlīdz svarīgi ir noskaidrot notikumu gaitu un uzzināt to, kāda ir bijusi laikabiedru attieksme pret šiem notikumiem. Un ne tikai, jo vēsturiskās atmiņas jēdziens ir atklājis vēl vienu, agrāk nepamanītu pagātnes dzīves dimensiju – tā ir atceršanās prakse, citiem vārdiem sakot, veids, kā sabiedrība vai kāda tās daļa (sociālā grupa, slānis, kopiena u. c.) piemin pagātnes cilvēkus un notikumus, kuru klātbūtne tai ir svarīga.

Vēsturnieka Gustava Strengas monogrāfija *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Mediaeval Livonia* (“Miruso piemiņa: kolektīvā atmiņa un piemiņa vēlo viduslaiku Livonijā”),¹ ko 2023. gadā angļu valodā publicējusi Beļģijā lokalizētā starptautiskā akadēmiskā izdevniecība *Brepols Publications*, apvieno abus minētos atceršanās prakses aspektus un piedāvā jaunu, kompleksu skatījumu uz to, kā dažādas sabiedrības grupas Livonijā pieminēja savus mirušos. Vēlo viduslaiku hronoloģiskais ietvars šeit atbilst Eiropas

vēsturē pieņemtajiem periodizācijas principiem, kas nozīmē, ka G. Strengas pētījums aptver Livonijas vēsturi no tās pirmsākumiem Baltijas krusta karu laikmetā 13. gadsimtā līdz pat 15. gadsimta nogalei un sekojošajai reformācijas kustībai Baltijas jūras austrumu piekrastē. Lai šīs grāmatas lasītāju nemaldina šķietami šaurais tēmas formulējums, jo piemiņa ietver ne tikai rituālus atvadām no mirušajiem vai priekšstatus par viņu pēcnāves dzīvi. Piemiņa un ar to saistītās atceršanās prakses patiesībā ne tikai atgādina par mirušajiem un viņu darbiem “šajā saulē”, bet arī atklāj, kāda bija attiecīgā laikmeta sabiedrības attieksme pret savu pagātņi – kā sabiedrība uztvēra, veidoja un vērtēja savu vēsturisko pieredzi. Neziņot neko daudz par piemiņu un tās praksēm, riskējam nepamanīt būtiskus pagātnes ainavas elementus, bez kuriem mūsu priekšstati paliks nepilnīgi un vienpusīgi. Baltijas vācu cilmes rakstnieks Verners Bergengrīns (*Werner Bergengruen*) stāstā “Miruso pilsēta”² to izteica metaforā par pasauli kā pilsētu, kuras mirušo iedzīvotāju skaits daudzkārt pārsniedz dzīvo pilsētnieku skaitu, taču bez izpratnes par šīs ēnu valstības iemītņiem zūd iespēja saprast tagadnes dzīvās, klātesošās realitātes norises.

Atsauce uz minēto prozas tekstu atgādina, ka Livonijas vēsture mūsdienā Latvijas sabiedrībā joprojām šķiet līdzīga divainam stāstam par kādu maz zināmu zemi un tās gluži vai teiksmaino pagātņi,³ lai gan runa ir par procesiem, kas veidoja Latvijas pieredzi Rietumu kultūras telpai, nosakot attīstības trajektoriju līdz pat mūsdienām. Vēsturnieki, arī šeit aplūkojamās grāmatas autors Gustavs Strenga, ir daudz darijuši, lai kļiedētu aplamos vai

¹ Strenga, G. (2023) *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Mediaeval Livonia*. Turnhout: Brepols Publishers.

² Bergengrīns, V. (2000) *Nāve Rēvelē. Divaini stāsti par kādu senu pilsētu*. Aizpute: Harro von Hirschheydt, 11–15.

³ Sk.: Levāns, A.; Zanders, M. (2021) *Aizmirstā Livonija: savējā vai svešā, tumšā vai romantiskā?* Rīga: Aminori.

dažkārt gluži vienkārši paviršos priekšstatus par “svešo” vai vienkārši aizmirsto Livoniju, izvērtējot gan viduslaiku vēstures pētniecības gaitas Latvijā,⁴ gan attieksmi pret Livoniju plašā starptautiskajā kontekstā.⁵ Un tomēr latviešu valodā pieejamo zinātnisko pētījumu klāsts par Livonijas vēsturi ir nepietiekams, pat salīdzinot ar to darbu skaitu, kas veltīti laikmetam starp 16. un 20. gadsimtu, un parasti lasītāju uzmanību piesaista mazāk nekā relatīvi nesena pagātne, par kuru vēl saglabājušās iepriekšējo paaudžu radītās atmiņas. Tādēļ būtu apsverama (un arī apsveicama!) iespēja G. Strengas monogrāfiju tulkot un izdot latviski. Turklāt tam jau ir labi priekšnoteikumi: līdzās citām tēmām medievistikā G. Strengas profesionālo interesi par piemiņas praksēm viduslaiku Livonijā apliecina vairāki latviešu valodā publicēti pētījumi.⁶ Līdz ar to “Miruso piemiņa” apkopo grāmatas autora veikto pētījumu pieredzi, iezīmējot atsevišķu virzienu Latvijas vēstures historiogrāfijā.

Monogrāfijas struktūru veido apjomīgs (17.–42. lpp.) ievads, veltīts kolektīvās atmiņas izpētes teorijas un metodoloģijas jautājumiem, kā arī grāmatā izmantoto vēstures avotu raksturojumam, un septiņas tematiskās nodaļas ar noslēguma secinājumiem. Katra nodaļa sastāv no vairākām apakšnodaļām, kas atklāj kādu no tajā aplūkotās tēmas šķautnēm. Tādējādi lasītājs sastop patiesi panorāmisku mirušo piemiņas prakšu raksturojumu dažādos viduslaiku Livonijas sabiedrības slāņos: no Romas Katoļu

baznīcas institūcijām (1. un 3. nodaļa) un tai nomināli pakļautajam Vācu ordeņa Livonijas atzaram (2. un 4. nodaļa) līdz pilsētu, galvenokārt Rīgas un Rēveles/Tallinas, politiskās un ekonomiskās elites pārstāvjiem (5. nodaļa) un citiem sociāli aktīviem pilsētniekiem (6. nodaļa), kuru dzīves un darba liecības saglabājušās rakstītajos vēstures avotos un ļauj iegūt priekšstatu par viņu pasaules uztveri. Grāmatas noslēgumā (7. nodaļa) autors aplūkojis lūzumu viduslaiku cilvēka mentalitātē, kas izpaudās reformācijas kustībā, pārveidojot arī līdz šim praktizēto kolektīvās atmiņas darbu. Šāda pieeja ļauj grāmatas lasītājam viegli orientēties plašajā empīriskajā materiālā, kas, pateicoties autora prasmei, nepārvēršas ne faktu labirintā, nedz arī tematisko rakstu krājumā, bet veido vienotu, grodi savērptu vēstures naratīvu, vēstījumu par kolektīvās atmiņas konstruēšanu un tās lomu Livonijas ikdienā. Turklāt svarīgi atzīmēt, ka G. Strengas pētījumu nav skāris no 19. gadsimta historiogrāfijas mantotais etnocentrisms, kad Livonijas vēsturi ierasti aplūkoja galvenokārt “vācu” un “nevācu” dalījuma kontekstā, atvasinot no tā sociālās pretrunas, kas pastāvēja starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem.

Rūpīgā pieeja specifiskajam viduslaiku vēstures avotu materiālam ļauj autoram līdzsvaroti attēlot Livonijas sabiedrības konfliktus un atšķirības starp tās kārtām, arī privilģētajām un marginalizētajām sociālajām grupām, jo nepieciešamība sadzīvot ar nāves klātbūtni, izmantojot dažādas atcerēšanās un piemiņas prakses, arī tolaik bija nepieciešama visiem. Attieksme pret mirušajiem ir svarīga, jo tā uztur spēkā dzīvo pasaules leģitimitāti. Pieminēšanas prakses ikvienā sabiedrībā veido savdabīgu simbolisko attiecību tīklu, kas ne tikai saista tagadni ar pagātņi, bet arī notur līdzsvarā komunikāciju starp abām laika dimensijām. Pieminēšana ir veids, kā saglabāt priekšstatu par paaudžu pēctecību, īstenojot rituālus, kas uztur saikni ar priekštečiem un viņu darbiem, atgādina par to nozīmi šodien un pārtulko šo stāstu aizvien no jauna. Līdz ar to katrā tradīcijā līdzās pēctecībai un nemanīgumam pastāv un tiek atjaunots pagātnes notikumu nozīmes tulkojums, tās aktualizācija. Tieši tāpēc mirušo pieminēšanas prakses ir

⁴ Misāns, I. (2012) *Klio Latvijā: Raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15–26; 47–82; 136–151.

⁵ Levāns, A.; Misāns, I.; Strenga, G. (sast.) (2019) *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

⁶ Strenga, G. (2009) *Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē*. *Latvijas Universitātes Raksti*, 725. sējums: *Vēsture. Zeme, vara un reliģija, viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 50–70; Strenga, G. (2016) *Atceroties kritušos brāļus. Livonijā kritušo brāļu piemiņa - Vācu ordeņa kolektīvā atmiņa vēlajos viduslaikos*. Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dirkess, N. (atb. red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Zelta grauds, 53–82.

viena no retajām iespējām piekļūt viduslaiku sabiedrībai. G. Strengas grāmata to pilnībā apstiprina: šeit redzam Livonijas sabiedrību pašas austajā kolektīvās atmiņas tīklā, kas saglabāja pamatstruktūru līdz pat reformācijas izraisītajām pārmaiņām. Kā vienmēr, kad runa ir par pirmsindustriālā laikmeta sabiedrību izpēti, paliek jautājums, ko iesākt ar zemniekiem – skaitliski lielāko sabiedrības daļu, kas tikpat kā nav atstājusi tiešas liecības par sevi rakstītajos vēstures avotos vai atzīmēta tajos, raugoties no citu sociālo kārtu pārstāvju viedokļa. Latvijas historiogrāfijai tas ir bijis sāpīgs jautājums, taču ne tikai Latvijā vien.⁷ G. Strenga jautājumam par Livonijas t. s. nevācu iedzīvotāju dalību kolektīvās atmiņas sistēmā veltījis monogrāfijas 6. nodaļu (199.–237. lpp.), un likumsakarīgi, ka avotu materiāls arī šeit izvirza priekšplānā pilsētu iedzīvotāju dzīves liecības.

Lasot “Miruso piemiņu”, zūd skeptiskā attieksme pret mūsdienu humanitāro un sociālo zinātņu sērgu – tēmas formulējuma un tās izklāsta fragmentarismu, kas bieži vien sastopams mūsdienu autoru pētījumos par dažādu laikmetu un reģionu pagātni. G. Strenga pierāda, ka joprojām iespējams uzrakstīt koherentu, iekšēji vienotu vēstures pētījumu, kas nesadalās atsevišķos tematiskajos “arhipelāgos”, bet atklāj lasītājam cēloņsakarības starp sociālajiem un mentālajiem faktoriem, kas veido laikmeta sabiedrībai raksturīgās iezīmes. Katras nodaļas beigās ietvertie secinājumi padara nodaļu par atsevišķu tematisko pētījumu, kas iekļaujas kopējā monogrāfijas audumā. Tas savukārt ir iespējams, pateicoties autora konsekventi īstenotajai metodoloģiskajai pieejai, apstiprinot jau 20. gadsimta 40. gados Marka Bloka izteikto domu, ka vēsture kā pagātnes reprezentācija ir atkarīga ne tikai no pieejamo informācijas avotu daudzuma, bet vienlīdz būtiski arī no tā, kādus jautājumus vēsturnieks prot uzdot

avotiem.⁸ Citiem vārdiem sakot, pilnskanīgs pētījums rodas tur un tad, kad vēstījums par notikumu secību jeb “hronoloģiskā tabula”, kas ir vēstures naratīva pamatā, iegūst tādu saturu, kas piešķir jēgu minētajai tabulai, pārtulkojot pagātnes notikumu nozīmi mums saprotamā valodā. Tieši tādēļ kvalitatīva pētījuma pazīme vēstures zinātnē ir spēja savienot avotos un historiogrāfijā izkaisīto informāciju vēstījumā, kas rada pārlicinošu un verificējamu pagātnes ainu. Vēlamais rezultāts lielā mērā atkarīgs jau no pētījuma struktūras, kas parāda mirušo piemiņas uzturēšanas nozīmi Livonijas sabiedrībā, ko var salīdzināt ar 14. un 15. gadsimtā Eiropas kultūrā izplatīto nāves dejas motīvu – tas uzskatāmi attēloja kārtu sabiedrības sociālās barjeras un to noteiktās atšķirības starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem, vienlaikus apliecinot to vienlīdzību nāves priekšā. Šo paradoksu ir vērts paturēt prātā, domājot par sociālās uzvedības korporatīvo modeļu lomu arī mūsdienās.

Grāmatas noslēguma secinājumus var ieteikt ikvienam, kurš vēlas iegūt precīzu, koncentrētu Livonijas sociālās vēstures kopavilkumu, kas veidots ap kolektīvās atmiņas jēdzienu – tādējādi G. Strenga pierāda metodes izšķirošo nozīmi vēsturnieka profesijā, jo tieši no pētījuma metodes izvēles un prasmīga lietojuma ir atkarīgs darba rezultāts un arī tas, vai vēsturnieka darbs būs interesants un vajadzīgs sabiedrībai. Latviešiem nav daudz tādu vēsturnieku, kuru monogrāfijas ir ieguvušas starptautisku ievēribu. Var minēt 19. un 20. gadsimta vēstures pētniekus Andrievu Ezergaili (1930–2022) un nesen mūžībā aizgājušo Andreju Plakanu (1940–2024), arī jauno vēsturnieci Unu Bergmani. Zinot to, ka vēstures zinātne Latvijā joprojām ir iestrēgusi demogrāfiskajā, finansiālajā un sociāli psiholoģiskajā krīzē, Gustava Strengas panākumi starptautiskajā līmenī iepriecinās kolēģus, savukārt latviešu lasītāji gaida monogrāfijas tulkojuma publicēšanu tuvākajā nākotnē.

⁷ Sk.: Oberlenders, E. (2021) *Pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē. Rakstu krājums*. Ventpils: Ventpils muzejs, 107–110.

⁸ Bloks, M. (2010) *Vēstures apoloģija jeb vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC, 108–117.